

„Nejposlednější ze 16. satrapie“

Sogdiana, území rozkládající se přibližně na území dnešního severozápadního Tádžikistánu (přibližně provincie Sughd) a východního Uzbekistánu (provincie Buchára a Taškent), zaujímá zvláštní postavení v dějinách Střední Asie. Podle tádžických archeologů nacházíme na území Tádžikistánu nejstarší kontinuálně osídlenou lokalitu v celé Střední Asii – Sarazm (osídlení je doloženo již od neolitu) – podobně však „nejstarší“ archeologické lokality Střední Asie nacházíme i v Turkmenistánu, Uzbekistánu, Kyrgyzstánu či v Ujghuristánu (či chceme-li být politicky korektní v autonomní oblasti Sin-t’iang–Ujghur).

Za vlády achaimenovských králů (respektive za krále králů Dáreia I.) byla Sogdiana přiřčena k Perské říši – podle Hérodota byla Sogdiana šestnáctou satapií Achaimenovské říše, v Dáreiově výčtu podrobených zemí je zmiňována na osmnáctém místě. Podle Vídédvátu – jedné z částí Avesty – byla Sogdiana druhou ze zemí, kterou stvořil Ahura Mazda. Sogdiana byla dobyta vojsky Alexandra Makedonského, přičemž v jeho administrativě byla spojena se sousední Baktrií (dnešní jižní Tádžikistán a severní Afghánistán – zhruba afghánská provincie Balch (*Balch* = *Baktrie*)) v jedinou satapii, sám Alexandr se oženil se sogdskou (či baktrickou) princeznou *Róxanou*. Sogdiana byla zřejmě již v 5. stol. př. Kr. poměrně rozvinutou oblastí s několika městy – v Alexandrově době stálo město *Marákanda* (dnešní Samarkand v Uzbekistánu), které zřejmě již v této době bylo hlavním městem Sogdiany. Alexandr měl v Sogdianě založit další města – např. *Alexandrii Eschaté* („Nejzazší“; dnešní Chudžand, někdejší sovětský Leninábád) či město *Kýrúpolis* (či *Kýreschata*; dnešní Kúrkát jižně od Chudžandu), v druhém případě však zřejmě jde o město, které Alexandr jen přebudoval podle řeckého vzoru.

V raném středověku se situace v Sogdianě mění. Zejména podle čínských pramenů můžeme soudit, že existovalo sogdské království, zřejmě nadále s centrem v Samarkandu, objevují se však i další sídelní aglomerace, které jsou osídleny dodnes – Čáč (dnešní Taškent), Buchára, Pandžikend, Kéš (dnešní Šahrisabz) a další. Páteří Sogdiany byla zlatonosná řeka Zaráfšón (řecky *Polytímétos*). Sogdiana se stala významem centrem středoasijského obchodu – přes její území procházela Hedvábná stezka z Číny do Persie. Sogdové byli schopní obchodníci a budovali obchodní stanice zejména v Čínském Turkestanu. S obchodem se však šířil i sogdský jazyk – ten plnil na středoasijské části Hedvábné stezky úlohu *linguy francy* (tj. obecného „obcovacího jazyka“, podobně jako např. latina v evropském středověku či angličtina v moderní době). Sogdština však záhy přestala sloužit jen jako jazyk obchodu, ale i jako jazyk bohaté literatury hned čtyř velkých náboženství své doby – zoroastriánství (mazdaismu), buddhismu, manicheismu a (nestoriánského) křesťanství, kromě náboženských textů známe i řadu sekulárních textů –

různé „účtenky“ a „faktury“, smlouvy a další dokumenty právního charakteru, soukromou korespondenci (nejstarší dopisy pocházejí již ze 4. stol. po Kr.) a diplomatickou korespondenci mezi Déwaštičem, posledním králem Sogdiany a arabským emírem Abrurahmánem ibn Subhem, zástupcem arabského dobyvatele Střední Asie Abú Hafs Qutajby ibn Abí Sálíh Muslima ibn 'Amr al-Báhilího (v těchto dopisech se mj. objevují i sogdské překlady několika veršů z Koránu).

Vraťme se ale na chvíli zpět k Sogdům – než se z nich stali obchodníci a usedlí obyvatelé středoasijských oáz, bylo to kočovníci. Samo jméno Sogdů by mělo být příbuzné se jménem Skythů – iránsko-jazyčných kočovníků, kteří podle líčení Hérodota žili ve stepích severního Černomoří. Jak jméno Skythové (o Hérodota „skythsky“ *Skolotové*) tak i jméno Sogdů by mělo znamenat „lukostřelci“. Skythské kmeny obývaly rozsáhlé stepní oblasti od západní Ukrajiny až po západní Mongolsko a od severního Kazachstánu po Amú Darju. Jejich kulturu známe nejlépe ze severního Černomoří, tam však podlehl tlaku dalších příchozích etnických skupin, zbytky černomořských Skythů a jim příbuzných Sarmatů se však usadily na Kavkaze v Osetii – osetština je jeden ze dvou do dnešních dnů doložených skythských dialektů. Středoasijské Skythové – Sogdové si svou kulturu udrželi déle, Sogdiana byla dobyta Araby v roce 721 po Kr. ale jejich jazyk a přezívá ještě přibližně další tři století... a vlastně dodnes. Sogdština byla postupně nahrazena perštinou (která dnes bývá ve Střední Asii označována jako tádžičtina), sogdské dialekty se však poměrně dlouho udržely v údolích řek Zaráfšón a Jaghnób v severozápadním Tádžikistánu. I tam je však dostihla perština – v údolí Zaráfšónu se dnes mluví svébytnými tádžickými dialekty, které zachovávají některé sogdské prvky. V údolí Jaghnóbu se však udržel místní jazyk dodnes – jaghnóbsky hovoří přibližně 8000 lidí. Jaghnóbštinu tudíž můžeme považovat za druhý do dnešních dnů dochovaný skythský jazyk, v tomto případě však silně kontaminovaný perštinou.

Jaghnóbcí jsou nepočetná etnická menšina v Tádžikistánu (spolu s dalšími, např. iránsko-jazyčnými obyvateli Pamíru – Šughnanci, Róšanci, Jazghulámci, Iškášimci, Wachánci aj.; turkickými Uzbeky a Kyrgyzy a místními cikány – Džúgi a Párja), k tomuto etniku se hlásí cca. 12 500 lidí, z nichž čtyři tisícovky mluví tádžicky (historicky už přibližně 200 let). Jaghnóbcí původně obývali vysokohorské údolí řeky Jaghnób, před 200 lety ještě osídlili i přilehlé oblasti Varzóbu. Do 70. let minulého století tento národ čítal necelých 5000 lidí (z čehož jen asi tisícovka byla tádžicko-jazyčná). V r. 1970-1971 bylo z popudu tádžické sovětské vlády veškeré obyvatelstvo doliny Jaghnóbu násilně přestěhováno do Hladové stepi (Mírzóčul) v oblasti Zafaróbód na tádžicko-uzbeckém pomezí. Přibližně 1/3 Jaghnóbců zahynula během prvních několika let po přesunu, postupně se však aklimatizovali s dnes právě v Zafaróbódu žijící většina

mluvčích jagnóbštiny, po rozpadu SSSR se do Jagnóbu vrátila jen hrstka lidí, dnes jich tam žije přibližně 500. Navrátilci se vrátili ke svým tradicím a původnímu polokočovnému způsobu života, v údolí jsou také lepší podmínky pro zachování jejich jazyka, chybí tam však veškerá občanská infrastruktura – není lékař, škola... Díky nucené emigraci si sice Jagnóbci uvědomili svou jazykovou i kulturní svébytnost (zachovávají např. celou řadu zoroastriánských zvyků smíchaných s islámem, který měli přijmout někdy 200 let zpět), z ekonomických důvodů je však jejich návrat do původní domoviny obtížný. Mimo jagnóbské údolí, Horní Varzób a Zafaróbód žijí Jagnóbci i v malých enklávách v širokém okolí tádžické metropole Dušanbe, všude krom Horního Varzóbu a samotného Jagnóbu však jejich jazyk i kultura pomalu mizí pod tádžickým vlivem. Jagnóbština i jagnóbská kultura pomalu umírají, jediná možnost pro záchranu jejich svébytnosti je podpora tradičního způsobu života ve vysokohorských údolích.

Jen na okraj, proč má cenu se jagnóbštinou zabývat – fakt, že je spolu s osetštinou posledním zbytkem skythských jazyků není až tak pádným argumentem. Jagnóbština je (i ve srovnání s osetštinou, ale i ve srovnání se středověkou sogdštinou) poměrně archaický jazyk, který uchovává určité v jiných íránských jazycích ztracené. Poznání jagnóbštiny napomáhá i ke čtení sogdštiny – ta byla zapisována konsonantními písmeny odvozenými od aramejské abecedy, tudíž pořádně nevíme, jak ji správně „vyslovovat/číst“ – právě porovnání obou jazyků zpřesňuje naše poznání sogdštiny, ale zároveň i napovídá mnohé o vývoji ostatních íránských jazyků, zejména pak jazyků Pamíru.